

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مدیریت‌الطیبات توبه

تألیف و گردآوری
دکتر محمدباقر فهامی

سرشناسه: فهامی، محمدباقر، ۱۳۵۰-
عنوان و نام پدیدآور: دایره‌المعارف توبه/تالیف و گردآوری محمدباقر فهامی.
مشخصات نشر: تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۱۰۳۱ ص؛ ۲۹×۲۲ س.م.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۲-۵۸۳-۶
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
موضوع: توبه (اسلام) -- دایره‌المعارف‌ها
موضوع: Repentance -- Islam -- Encyclopedias
موضوع: توبه (اسلام) -- کتابشناسی
موضوع: Repentance -- Islam -- Bibliography
رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۹۵۲/ف/۷/۲۲۵BP
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۶۴
شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۶۴۰۲۴

شرکت چاپ و انتشارات اسوه

دایره‌المعارف توبه

مولف: دکتر محمد باقر فهامی
ناشر: انتشارات اسوه
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه بزرگ قرآن کریم (۱۴-۳۶۶۴۲۲۱۱-۰۲۵)
نوبت چاپ: اول
سال نشر: ۱۳۹۷
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
بهاء: ۲۷۰۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۲-۵۸۳-۶

فروشگاه و نمایشگاه دائمی تهران: خیابان انقلاب، ابتدای پل کالج، روبروی خیابان خارک، پلاک ۷۸۷
تلفن: ۶۶۴۱۸۰۹۹ و ۶۶۴۰۱۷۴۷ فاکس: ۶۶۴۱۸۰۲۲
فروشگاه شماره (۲) قم: خیابان ارم، مقابل پاساژ قدس تلفن: ۳۷۷۴۱۲۸۲ فاکس: ۳۷۷۳۷۶۶۰
فروشگاه شماره (۳) قم: بلوار معلم - مجتمع ناشران - پلاک ۳۰ تلفن: ۳۷۸۴۱۷۲۱-۲۳
www.Osvehpublishing.com www.Osveh.ir

فهرست مطالب

۱ دایره المعارف توبه

۱۵ مقدمه

جلد اول / ۱۷

۱۹ مقدمه

۲۱ فصل اول: گناه‌شناسی

۲۲ گناه در قرآن

۳۰ گناه در آینه نهج‌البلاغه

۳۵ گناه در ادبیات عرفانی

۴۳ اقسام گناه

۵۶ گناه در ادیان و ملل

۶۵ فصل دوم: مدخل‌ها

۶۵ آثار توبه

۶۹ آداب توبه

۷۳ اجزاء توبه

۷۴ ارکان و شرایط توبه

۸۱ اهمیت توبه

۸۲ تسویف در توبه

۸۲ تعریف توبه

۸۳ توبه از توبه

۸۴ توبه باطنی

۸۵ توبه جوان

۸۸ توبه حقیقی

۸۸	توبه حکمی
۸۹	توبه خداوند
۹۵	توبه شرعی
۹۶	توبه قریب
۹۶	توبه قلبی
۹۶	توبه کونی
۹۶	توبه مُبْعَضَه
۱۰۱	توبه مجمله و توبه مفصله
۱۰۱	توبه مستضعفین
۱۰۲	توبه مستقر و توبه مستودع
۱۰۲	توبه مستمر
۱۰۳	توبه مطلق
۱۰۳	توبه موقت
۱۰۴	توبه ناتوان از معصیت
۱۰۶	توبه نصوح
۱۱۶	توبه ولایی
۱۲۰	چگونگی سقوط عقاب به وسیله‌ی توبه
۱۲۱	حکم تجدید توبه در صورت یادآوری گناه
۱۲۲	روانشناسی توبه
۱۲۵	زمان توبه
۱۲۵	صیغه توبه
۱۲۵	غسل توبه
۱۲۵	فرصت توبه
۱۲۵	فلسفه توبه
۱۲۷	مراتب توبه
۱۳۲	مغفرت پس از توبه؛ وجوب یا تفضل
۱۳۵	مقامات مقارن توبه
۱۳۶	مقام عرفانی توبه
۱۳۹	مکان توبه
۱۳۹	موانع توبه
۱۵۰	نسبت توبه و استغفار
۱۵۳	نسبت توبه و انابه
۱۵۵	نسبت توبه و ندامت
۱۵۶	نقش توبه در احکام فقهی - حقوقی

۱۶۰ نماز توبه

۱۶۰ وجوب توبه

۱۶۳ منابع و مآخذ

جلد دوم / ۱۷۱

۱۷۳ مقدمه

۱۷۵ فصل اول: مفهوم بازگشت در قرآن

۱۷۵ اوب

۱۷۷ اول

۱۷۷ ایض

۱۷۷ توب

۱۷۸ ثوب

۱۷۸ حنف

۱۷۸ رجع

۱۷۹ ردد

۱۷۹ صدر

۱۷۹ صرف

۱۷۹ صیر

۱۸۰ عذر

۱۸۰ عود

۱۸۰ غفر

۱۸۱ فرر

۱۸۱ فیأ

۱۸۲ فیض

۱۸۲ قفل

۱۸۲ قلب

۱۸۲ کرر

۱۸۳ نکص

۱۸۳ نوب

۱۸۳ نوص

۱۸۴ هود

۱۸۵ فصل دوم: تفکیک موضوعی آیات بازگشت

۱۸۵	ارزش توبه
۱۸۶	«بازگشت»، به سوی خداست
۱۸۷	پذیرنده‌ی توبه فقط خداست
۱۸۸	توبه‌کنندگان
۱۸۸	پیامبر(ص)
۱۸۹	آدم(ع)
۱۸۹	نوح(ع)
۱۸۹	ابراهیم(ع)
۱۹۰	اسماعیل(ع)
۱۹۰	شعیب(ع)
۱۹۰	موسی(ع)
۱۹۰	داوود(ع)
۱۹۱	سلیمان(ع)
۱۹۱	ایوب(ع)
۱۹۱	قوم بنی اسرائیل
۱۹۲	ساحران بنی اسرائیل
۱۹۲	قوم ثمود
۱۹۲	قوم مدین
۱۹۳	فرزندان یعقوب(ع)
۱۹۳	مؤمنان
۱۹۴	صالحین
۱۹۴	انسان‌ها
۱۹۵	همسران پیامبر(ص)
۱۹۵	ابولبابه
۱۹۵	کعب بن مالک، مراره بن ربیع، هلال بن امیه
۱۹۵	مراره بن الربیع
۱۹۵	هلال بن امیه
۱۹۶	اخلاف ناخلف
۱۹۶	توبه خداوند
۱۹۷	شرایط توبه
۱۹۸	فرصت توبه
۱۹۹	موارد توبه
۱۹۹	آزار مؤمنان
۱۹۹	آمیزش حرام

۱۹۹	ارتداد
۱۹۹	حرام‌خواری
۲۰۰	فرار از جهاد
۲۰۰	قتل
۲۰۱	قذف
۲۰۱	کفر و شرک
۲۰۲	گمان بد، تجسس و غیبت
۲۰۲	زنا
۲۰۲	سرقت
۲۰۳	مسحره کردن
۲۰۳	نفاق
۲۰۳	وجوب توبه
۲۰۷	فصل سوم: تفسیر آیات توبه
۲۰۷	بقره: ۳۷
۲۱۰	بقره: ۵۴
۲۱۳	بقره: ۱۲۸
۲۱۴	بقره: ۱۶۰
۲۱۶	بقره: ۱۸۷
۲۱۷	بقره: ۲۲۲
۲۱۸	بقره: ۲۷۹
۲۱۹	آل عمران: ۹۰ - ۸۹
۲۲۰	آل عمران: ۱۲۸
۲۲۱	نساء: ۱۶
۲۲۲	نساء: ۱۷ - ۱۸
۲۲۵	نساء: ۲۶ - ۲۷
۲۲۷	نساء: ۶۴
۲۲۷	نساء: ۹۲
۲۲۹	نساء: ۱۴۶
۲۳۰	مائده: ۳۴
۲۳۱	مائده: ۳۹
۲۳۲	مائده: ۷۱
۲۳۳	مائده: ۷۴
۲۳۴	انعام: ۵۴
۲۳۵	اعراف: ۱۴۳

۲۳۷	اعراف : ۱۵۳
۲۳۸	سوره توبه
۲۳۸	کلیاتی در باب سوره‌ی توبه
۲۳۸	اسامی مختلف سوره‌ی توبه
۲۳۹	چرایی عدم وجود بسم‌الله در آغاز سوره
۲۴۱	بحثی در چگونگی جمع‌آوری قرآن
۲۴۱	سوره‌ی توبه؛ استقلال یا اشتغال
۲۴۲	اختلاف در دو آیه‌ی پایانی سوره
۲۴۳	فضیلت سوره‌ی توبه
۲۴۴	مقام والای علی بن ابی‌طالب(ع) در ابلاغ سوره‌ی توبه
۲۴۴	موضوعات مطرح در سوره‌ی توبه
۲۴۵	توبه : ۳
۲۴۶	توبه : ۵
۲۴۷	توبه : ۱۱
۲۴۸	توبه : ۱۵
۲۴۸	توبه : ۲۷
۲۴۹	توبه : ۷۴
۲۵۰	توبه : ۱۰۲
۲۵۲	توبه : ۱۰۴
۲۵۳	توبه : ۱۰۶
۲۵۴	توبه : ۱۱۲
۲۵۵	توبه : ۱۱۷-۱۱۸
۲۵۹	توبه : ۱۲۶
۲۶۰	هود : ۳
۲۶۲	هود : ۵۲
۲۶۲	هود : ۶۱
۲۶۳	هود : ۹۰
۲۶۴	هود : ۱۱۲
۲۶۵	رعد : ۳۰
۲۶۵	نحل : ۱۱۹
۲۶۶	مریم : ۶۰
۲۶۷	طه : ۸۲
۲۶۸	طه : ۱۲۲
۲۶۹	نور : ۵

۲۷۰	نور : ۱۰
۲۷۰	نور : ۳۱
۲۷۱	فرقان : ۷۰ - ۷۱
۲۷۳	قصص : ۶۷
۲۷۳	احزاب : ۲۴
۲۷۴	احزاب : ۷۳
۲۷۶	غافر : ۳
۲۷۷	غافر : ۷
۲۷۸	شوری : ۲۵
۲۷۹	احقاف : ۱۵
۲۸۰	حجرات : ۱۱ - ۱۲
۲۸۱	مجادله : ۱۳
۲۸۲	تحریم : ۵ - ۶
۲۸۶	تحریم : ۸
۲۸۶	مزل : ۲۰
۲۸۸	بروج : ۱۰
۲۸۸	نصر : ۳
۲۹۰	آیات سوره‌ی توبه
۳۰۵	منابع و مآخذ

جلد سوم / ۳۰۷

۳۰۹	مقدمه
۳۱۵	فهرست ابواب احادیث توبه
۳۱۵	آثار توبه
۳۱۵	ارزش و اهمیت توبه و تأئب
۳۱۶	اصرار بر توبه
۳۱۶	تسویف در توبه
۳۱۶	توبه از آمیزش حرام
۳۱۶	توبه از ادعای باطل
۳۱۶	توبه از ارتداد
۳۱۶	توبه از استخفاف شعائر الهی
۳۱۶	توبه از استخفاف مسلمین
۳۱۶	توبه از افشای سرّ ولایت

- توبه از انواع گناهان ۳۱۶
- توبه از بخل ۳۱۷
- توبه از بدخلقی ۳۱۷
- توبه از بدعت‌گذاری در دین ۳۱۷
- توبه از بردن آبروی دیگران ۳۱۷
- توبه از بی‌صبری ۳۱۷
- توبه از ترک غسل ۳۱۷
- توبه از تشویق مردم به گناه ۳۱۷
- توبه از تقیه نکردن ۳۱۷
- توبه از تکبر ۳۱۷
- توبه از تهمت ۳۱۷
- توبه از حرام‌جواری ۳۱۷
- توبه از حرص و طمع ۳۱۷
- توبه از حسد ۳۱۷
- توبه از خیانت ۳۱۷
- توبه از دروغ ۳۱۷
- توبه از دزدی ۳۱۷
- توبه از دنیاطلبی ۳۱۸
- توبه از زنا ۳۱۸
- توبه از سحر ۳۱۸
- توبه از سخن باطل و لغو ۳۱۸
- توبه از سخن‌چینی ۳۱۸
- توبه از سوگند در حال خشم ۳۱۸
- توبه از شرب خمر ۳۱۸
- توبه از شرک و کفر ۳۱۸
- توبه از شکستن توبه ۳۱۸
- توبه از شکستن سوگند ۳۱۸
- توبه از شهادت دروغ ۳۱۸
- توبه از عقیده باطل ۳۱۸
- توبه از عیب‌جویی ۳۱۸
- توبه از غصب حقوق دیگران ۳۱۸
- توبه از غیبت ۳۱۹
- توبه از فریب مسلمین ۳۱۹
- توبه از فساد و ظلم ۳۱۹

۳۱۹	توبه از قتل
۳۱۹	توبه از قذف
۳۱۹	توبه از قوادی
۳۱۹	توبه از کتمان فضائل امام علی(ع)
۳۱۹	توبه از گناه منجر به حد
۳۱۹	توبه از لهو و لعب
۳۱۹	توبه از محاربه با اسلام
۳۱۹	توبه از موجبات عاق والدین
۳۱۹	توبه از ناراضی بودن به خواست الهی
۳۱۹	توبه از ناشکری
۳۲۰	توبه از نافرمانی شوهر
۳۲۰	توبه از نخواندن نماز واجب
۳۲۰	توبه از نفاق
۳۲۰	توبه از همجنس‌باری
۳۲۰	توبه انبیاء(ع)
۳۲۰	حضرت آدم(ع)
۳۲۰	حضرت نوح(ع)
۳۲۰	حضرت یعقوب(ع)
۳۲۰	حضرت ایوب(ع)
۳۲۰	حضرت یونس(ع)
۳۲۰	حضرت داوود(ع)
۳۲۰	حضرت دانیال(ع)
۳۲۰	حضرت عیسی(ع)
۳۲۰	رسول خدا(ص)
۳۲۰	توبه باطنی
۳۲۱	توبه به معنایی غیر از بازگشت به سوی خدا
۳۲۱	توبه جنیان
۳۲۱	توبه جوان
۳۲۱	توبه خداوند
۳۲۱	توبه دروغین
۳۲۱	توبه قریب
۳۲۱	توبه مستضعف
۳۲۱	توبه مستمر
۳۲۱	توبه معصوم(ع)

- توبه مفصله و مجمله ۳۲۳
- توبه ملائکه ۳۲۳
- توبه نصوح ۳۲۳
- توبه و ضد آن: اصرار بر گناه ۳۲۴
- چگونگی توبه ۳۲۴
- روانشناسی توبه ۳۲۴
- زمان توبه ۳۲۴
- سرشت گناهکار آدمی و لزوم توبه ۳۲۴
- شرایط توبه ۳۲۵
- طلب آمرزش از خداوند (استغفار) ۳۲۵
- عواقب توبه نکردن ۳۲۵
- عمل توبه ۳۲۵
- فرصت توبه ۳۲۵
- فلسفه توبه ۳۲۵
- قبول توبه ۳۲۶
- قبول توبه؛ وجوب یا تفصل ۳۲۶
- مراتب توبه و تائب ۳۲۶
- مقدمات توبه ۳۲۶
- مکان توبه ۳۲۶
- موانع توبه ۳۲۶
- نسبت توبه و ایمان ۳۲۶
- نسبت توبه و تقوا ۳۲۶
- نسبت توبه و عقل ۳۲۶
- نسبت توبه و گناه ۳۲۶
- نسبت توبه و ولایت ۳۲۷
- نماز توبه ۳۲۷
- نیایش‌های توبه ۳۲۷
- وجوب توبه ۳۲۷
- احادیث توبه به تفکیک مصدر حدیث ۳۲۹
- احادیث وارده از رسول خدا(ص)؛ ۳۲۹
- احادیث وارده از امام امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب(ع)؛ ۳۷۷
- احادیث وارده از امام حسن بن علی المجتبی(ع)؛ ۴۶۱
- احادیث وارده از امام حسین بن علی سیدالشهدا(ع)؛ ۴۶۷
- احادیث وارده از امام علی بن الحسین السجاد(ع)؛ ۴۷۰

۵۰۵	احادیث وارده از امام محمد بن علی الباقر(ع)؛
۵۴۹	احادیث وارده از امام جعفر بن محمد الصادق(ع)؛
۶۸۹	احادیث وارده از امام موسی بن جعفر کاظم(ع)؛
۷۰۱	احادیث وارده از امام علی بن موسی الرضا المرتضی(ع)؛
۷۱۵	احادیث وارده از امام محمد بن علی الجواد(ع)؛
۷۱۸	احادیث وارده از امام علی بن محمد الهادی(ع)؛
۷۲۰	احادیث وارده از امام حسن بن علی العسکری(ع)؛
۷۳۷	احادیث وارده از حجت بن الحسن مهدی؛ امام زمان(عج)؛
۷۴۰	احادیث وارده شده به صورت مشترک از معصومین(ع)؛
۷۴۹	احادیث وارده از معصوم(ع) (بدون عنوان)؛
۷۵۱	احادیث وارده از پیامبران(ع)؛
۷۵۷	احادیث قسسی؛
۷۵۹	منابع و مأخذ

جلد چهارم / ۷۶۳

۷۶۵	مقدمه
۷۶۷	فصل اول: توبه‌نامه‌های ادب پارسی
۷۶۷	ابو نصر سراج
۷۶۸	ترجمه اللمع فی التصوف
۷۶۹	ابوبکر محمد کلاباذی
۷۷۰	ترجمه التعرف
۷۷۱	شیخ مفید
۷۷۳	ترجمه اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات
۷۷۵	ابوالقاسم قشیری
۷۷۶	ترجمه رساله قشیریه
۷۸۰	خواجه علی بن عثمان هجویری
۷۸۰	کشف المجوب
۷۸۴	خواجه عبدالله انصاری
۷۸۵	منازل السائرين
۷۸۶	تسنیم المقربین در شرح منازل السائرين
۷۸۹	صد میدان
۷۹۰	حکیم ناصر خسرو قبادیانی
۷۹۱	خوان الاخوان

۷۹۲ ابو حامد محمد غزالی
۷۹۳ کیمیای سعادت
۸۰۵ شهاب الدین منصور سمعانی
۸۰۷ روح الارواح فی شرح اسماء الملك الفتح
۸۱۰ شیخ احمد جام (ژنده پیل)
۸۱۲ انس التائیین و صراط الله المبین
۸۱۶ روضه المذنبین و جنه المشتاقین
۸۱۹ قطب الدین ابوالمظفر العبادی
۸۱۹ صوفی نامہ
۸۲۱ شیخ عبدالقادر گیلانی
۸۲۳ ترجمہ سرالاسرار
۸۲۴ شیخ محمد بن احمد بن محمد جوینی
۸۲۵ مناقب السالکین
۸۳۰ شیخ نجم الدین کبری
۸۳۱ ترجمہ و شرح الاصول العشرہ
۸۳۲ شیخ شهاب الدین ابو حفص عمر سہروردی
۸۳۳ ترجمہ عوارف المعارف
۸۳۴ شیخ اکبر محی الدین ابن عربی
۸۳۹ ترجمہ فتوحات مکیہ
۸۵۳ شمس تبریزی
۸۵۴ مقالات
۸۵۴ خواجہ نصیر الدین طوسی
۸۵۵ تجرید الاعتقاد
۸۵۶ شرح و ترجمہ فارسی تجرید الاعتقاد
۸۵۹ اوصاف الاشراف
۸۶۱ علامہ حلی
۸۶۲ کشف المراد
۸۶۶ شرح کشف المراد
۸۷۴ عزالدین محمود کاشانی
۸۷۵ مصباح الہدایہ و مفتاح الکفایہ
۸۷۷ ملا عبدالرزاق کاشانی
۸۷۸ تحفہ الاخوان فی خصائص الفتیان
۸۸۰ امیر حسن سجزی دہلوی
۸۸۱ فوائد الفؤاد

۸۸۳ محمود بن عثمان
۸۸۴ مفتاح الهدایه و مصباح العنايه
۸۸۶ کمال‌الدین حسین کاشفی بیهقی سبزواری
۸۸۷ الرساله العلیه فی احادیث النبویه
۸۸۸ عبدالله قطب
۸۸۹ مکاتیب
۸۹۰ شیخ بهایی
۸۹۱ ترجمه الاربعین
۹۰۱ ادهم خلغالی
۹۰۲ رسایل فارسی
۹۰۳ فیاض الامینی
۹۰۳ سرمایه ایمان در اصول اعتقادات
۹۰۴ سید علاء‌الدین محمد گلستانه‌ی اصفهانی
۹۰۵ منهج الیقین
۹۰۹ علامه محمدباقر مجلسی
۹۱۰ حق‌الیقین
۹۱۸ ملا مهدی نراقی
۹۱۹ ترجمه جامع السعادات
۹۳۹ ملا عبدالصمد همدانی
۹۴۰ بحر المعارف
۹۴۹ ملا احمد نراقی
۹۴۹ معراج السعاده
۹۶۱ ملا اسماعیل اسفراینی
۹۶۲ انوار العرفان
۹۶۳ شیخ محمد بهاری
۹۶۲ تذکره المتقین
۹۶۸ میرزا جواد آقا ملکی تبریزی
۹۶۹ لقاء الله
۹۷۲ امام خمینی
۹۷۳ چهل حدیث
۹۸۱ علامه سید محمدحسین طهرانی
۹۸۲ معادشناسی
۹۸۵ دکتر محمدعثمان نجاتی
۹۸۶ قرآن و روانشناسی

- آیت‌الله سید محمدحسن مرعشی شوشتری ۹۸۷
- دیدگاه‌های نو در حقوق ۹۸۸
- فصل دوم: کتاب‌شناسی توبه ۹۹۵
- منابع و مآخذ ۱۰۲۷

www.ketab.ir

مقدمه

«توبه»، اولین کلیدواژه‌ی آشنا برای اهل معرفت، خصوصاً اهل سلوک است که از مراحل دانی تا مراحل عالی - همه در سطح خود - بدان مشغولند. بدین لحاظ وقتی در منابع مکتوب از بدایات تا نهایت وارد شویم با حجم انبوهی از اطلاعات در این زمینه مواجه می‌شویم و دقیقاً همین انبوه اطلاعات بود که موجب شد طرح اولیه‌ی «دایره‌المعارف توبه» در ذهن تنش بسته و بعد از در دهه تحقیق و پژوهش به مجموعه‌ی حاضر تبدیل گردد؛ چراکه هیچ گروه و نحله‌ی اسلامی - از فیلسوف و متکلم گرفته تا عارف و فقیه - را نمی‌توان یافت که در این زمینه سخنی نرانده یا بدین موضوع نپرداخته باشد. مجموع این کتب اطلاعاتی، نویسنده را بر آن داشت تا سعی در جمع‌آوری تمام دست‌آوردهای پیشینیان در این خصوص نماید.

بدین منظور پس از واکاوی منابع اصلی اسلامی (قرآن و حدیث) پایه‌های این طرح جامع شکل گرفت و سپس دست‌نوشته‌های قدما - از گروه‌ها و دسته‌های مختلف فکری، سلوکی، کلامی و فقهی و مانند آن - کنکاش شد و علاوه بر این که برخی از آنها به عنوان پایه پژوهش انتخاب شد، موضوعات اصلی توبه استخراج و مورد مطالعه قرار گرفت.

دایره‌المعارف توبه به چهار جلد تقسیم شده است. جلد اول این مجموعه با مراجعه به محل‌های اصلی بحث بین متکلمین، عرفا، فقها و قانون‌گذاران و نهایتاً روانشناسان در بر دارنده‌ی «چهل و هفت مدخل - موضوع» است که ضمن طرح مباحث مرتبط، ذیل هر یک از آنها، در صورت نیاز، نتیجه‌ی مختار را نیز ارائه نموده است. البته پیش از ارائه‌ی مدخل‌های چهل و هفت‌گانه، ناگزیر باید به اصل موضوع «گناه» در بخشی مجری پرداخته می‌شد تا خواننده قبل از این که بداند توبه چیست، بداند گناه چیست و از چه چیزی بایستی توبه صورت گیرد. همین منظور، گناشناسی مختصری در ابتدای جلد اول آمد و به موضوعاتی نظیر معناشناسی گناه در قرآن، در نهج البلاغه، در ادبیات عرفانی و در میان ادیان و ملل مختلف پرداخته شد.

جلد دوم کتاب، به صورت تخصصی، «توبه در قرآن» را دنبال کرده و موضوع خاص توبه را در آیات، مورد مطالعه قرار داده است. معناشناسی «مفهوم بازگشت به سوی خدا» و تفسیر ۶۹ آیه‌ای که حداقل یکی از مشتقات ریشه‌ی «ت.و.ب.» در آن قرار دارد، دو فصل اصلی جلد دوم را تشکیل می‌دهد.

احادیث و روایات وارده از سوی معصومین (ع) در باب توبه، بر اساس روایات شیعی تا سال ۱۱۱۰ هـ.ق (سال وفات علامه محمدباقر مجلسی) موضوع جلد سوم کتاب است. در این جلد به ۱۰۱۰ حدیث و روایت استناد

گشته که بر اساس مصدر روایت، یعنی هر یک از معصومین (ع)، چپش شده‌اند. همچنین برای دسترسی سریع و موضوعی خواننده (به دلیل حجم انبوه این روایات) تمامی احادیث موجود، در ۹۵ باب دسته‌بندی شده‌اند. اما جلد چهارم به ۴۷ متن اصلی از مؤلفین پیشین پرداخته که یا مؤلف آن حائز اهمیت و رتبتی خاص در بین نویسندگان اسلامی بوده و یا متن تألیفی، از بار معنوی و علمی ویژه‌ای برخوردار بوده است. متون فوق تحت عنوان «توبه‌نامه‌های ادب پارسی» در فصل اول این جلد آورده شده است. فصل دوم از جلد چهارم نیز شامل کتاب‌شناسی جامعی در زمینه‌ی توبه است؛ در این فصل به معرفی شناسنامه‌وار ۲۴۸ عنوان کتاب مستقل در زمینه‌ی توبه پرداخته است؛ کتاب‌هایی که به طور کلی عنوان و یا موضوع آنها به نوعی با مسئله‌ی توبه در ارتباط بوده و مورد بحث و نظر قرار گرفته است.

الحال مجموعه‌ای از دو دهه تحقیق و پژوهش و گردآوری و دسته‌بندی فیش‌های کتابخانه‌ای و مجموعه سخنرانی‌های نویسنده، تدوین کتاب حاضر از سال ۱۳۹۱ شروع و تا اواخر ۱۳۹۴ به طول انجامید. برای به ثمر رسیدن این پروژه، به بیش از ۲۹۰ منبع در حوزه‌های مختلف - اعم از کتاب، رساله، پایان‌نامه، مقاله، سایت‌های اینترنتی و سخنرانی‌های نویسنده بین سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۸۵ - مراجعه شده است. به هر تقدیر، بالا بودن حجم عظیم منابع، مداخل و فیش‌ها و ویراست‌های متعدد از طرفی و انجام تحقیقی جامع که دغدغه‌ی همیشگی مؤلف بوده است، موجب به تأخیر افتادن نشر نهایی آن شد که البته امید است این مسئله در جهت هر چه بهتر شدن پژوهش نهایی بوده باشد و جامعه‌ی علمی و عرفانی را مزید استفاده گردد.

در پایان بر خود لازم و واجب می‌دانم از تمامی محققین، پژوهشگران و عزیزانی که خالصانه و صادقانه مرا به هر نحوی در تهیه این دایره‌المعارف در طول این چند سال، یاری نمودند تشکر و قدردانی نمایم. اجرشان را از حضرت قطب، امام زمان (عج) خواستارم. همچنین از دوست فرزانه جناب آقای دکتر سید مصطفی صفوی که در چاپ و نشر کتاب، همت عالی نمودند، تشکر ویژه می‌نمایم و از تمامی متخصصین و پژوهشگران محترمی که با مراجعه به این کتاب، ضمن بهره‌برداری‌های علمی از آن، نویسندگانش را در جریان عیوب و نقصان‌های آن قرار می‌دهند و با نقدهای علمی خود، زمینه‌ی هر چه پربارتر شدن آن را در چاپ‌های آینده فراهم می‌سازند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

محمدباقر فهامی دردشتی اصفهانی

تهران - زمستان ۱۳۹۷

Dr.Fahami@Gmail.Com